

İstedadlı yazıçımız Mustafa Çəmənlinin **"Sənət hekayələri"** kitabı qarşımdadır. Oxuyuram və heyrlənirəm. Müəllif bu kitabda bizi tanıdığımız, sənətinə vurulduğumuz Azərbaycanın tanınmış incəsənət inciləri və unudulmuş, unudulmaqda olan sənət fədailərinin həyat və yaradıcılığı ilə tanış edir. Öz poetikliyi ilə seçilən bu sənədli hekayələrin, oçerk və essələrin hər birində insan taleyi dayanır. Bu sənətkarların səhnə fəaliyyətləri, sənətə gelişlərinin sevincli və kədərli anları, gözənilməz, qeyri-adi faktlarla dolu həyatları bizi heyrləndirməyə bilmir. Bu da **"Sənət hekayələri"ni yazan yazıcının istedadından, zəhmətindən, sənətə olan sonsuz məhəbbətindən xəbər verir.**

Ağdamın Çəmənli kəndində dünyaya göz açan Mustafa Çəmənlinin gördüyü ilk sənət adamları Gülablı kəndindən onların kəndinə gəlib öz gözəl səsləri ilə çalib-oxuyan aşiqılar olub. Müəllif kitabın ilk səhifəsində yer almış "Yaddaş" adlı çox dəyərli yazısında uşaqliq xatirələrindən də söz açaraq yazır: "Məni valeh edən əyinlərinə vəznəli çuxa, bellərində gümüş kəmər, başlarında buxara papaq, qara qaş altında parlayan qara gözlər, qara zurnanı "kişnədən" körüklənmiş ovurdlar, kürsülü evimizin damına çıxıb "Uzundərə"siylə qonum-qonşunu başımıza yığan Gülablı aşiqıları idi". Mustafa Çəmənli bu Gülablı aşiqılarından çox illər sonra böyük-böyük sənət adamlarını görür, onların sənət yolunda fədakarlıqlarının şahidi olur və özü də bilmədən yaradıcılığının ikinci qolu olan publisistikaya bağlanır.

Mustafa Çəmənlinin yaradıcılığı üç xətt üzrə inkişaf edir. O ən əvvəl yazıçı kimi yaradıcılığa başlayır. Paralel olaraq jurnalistika sahəsində də özünü sınayır. Müəllif yazacağı hər bir oçerkdən əvvəl dünyasını dəyişən sənət adamlarının dostları ilə, yaxınları ilə görüşür, dəyərli faktlar əldə edir və bundan sonra onları esse, sənədli bədii nəsr əsərləri səviyyəsində oxuculara təqdim edir. Önəmli cəhət burasıdır ki, onun bu sənət hekayələrində sünı, qondarma bir cümləyə belə rast gəlmirsən.

"Xallı gürzə", "Ölüm mələyi", "Fred Asif", "Ruhların üsyanı" kimi romanları ilə sevilən yazıçı Mustafa Çəmənlinin publisistikası da oxucuda maraq doğurur. Onun sənət adamlarına həsr etdiyi kitablarını, esse və oçerklərini oxuduqca bizim Mustafa Çəmənliyə "həm də gözəl sənətsünasdı" deməyə haqqımız çatır.

Tanınmış jurnalist F.Xəlilzadə çox doğru olaraq yazır: "M.Çəmənlinin dili çox şirəli, səlis, ürəyeyatımlıdır. Əsərlərinin ideyası, məzmunu öz yerində, dil şirinliyi ilə cəzbedicidir. Hər bir əsərində personajın öz təhkiyəsi, ləhcəsi, danışiq tərzı var. İstər romanları, istərsə də publisistikası yaddaqalandır".

İstedadlı yazıçı-dramaturq Əli Əmirli yazır: "M.Çəmənli yeganə yazıçıdır ki, ifaçılıq sənətinin bütün qatlarına məharətlə, peşəkarcasına nüfuz edə bilir. Xan Şuşinski, Əbülfət Əliyev, Şövkət Ələkbərova, Səxavət Məmmədov, Xanlar Haqverdiyev kimi onlarca unudulmaz ifaçıların sənətindən söz açan, onların yaradıcılıq yoluna işıq salan, musiqi ifaçılıq tarixində hər birinin yerini-yurdunu müəyyənləşdirən M.Çəmənli ömrünün müdrik çağını faktiki olaraq həqiqi əməkdar incəsənət xadimi kimi qarşılayır, bu adın rəsmiləşdirilməsi

"SƏNƏT HEKAYƏLƏRİ"NDƏKİ İNSAN TALELƏRİ

isə taleyin, bəlkə də, əlaqədar təşkilatların işidir".

Haqlı sözə nə deyəsən! Mustafa Çəmənlinin Azərbaycan Televiziya və Radiosunun "Qızıl fondu"nda 100-dən çox musiqili ədəbi verilişi saxlanılır. Bu sənədli yazılarda və hekayələrdə oxucu maraqlı faktlarla, heyrətamiz informasiyalarla rastlaşır. Müəllifin dilindəki rəvanlıq, sadəlik onun bu tipli əsərini daha da oxunaqlı edir. Elə bil Mustafa Çəmənli hər bir sənət qəhrəmanının özü ilə üzbəsurət oturub onun danışığını, hərəkətlərini izləyib. Müəllifin "Sənət hekayələri"ni oxuduqca yaddaşımda neçə-neçə xanəndənin səsi canlanır. Oxucunu belə bir duyurlıq həddinə çatdırması heç şübhəsiz yazıcının uğurudur.

Sənət sehridir. Sehrsiz, ovsunsuz sənət üreyə yol tapa bilməz. Biz müəllifin hər bir hekayəsində bu sehri görürük. Mustafa Çəmənli "Sənət hekayələri"nin qəhrəmanı olan hər bir sənət adamının həyatından çox ibrətamiz anları tapıb əbədiləşdirməyi bacaran yazıçı-publisistdir. Xalq artisti Ramiz Quliyevə həsr etdiyi "Sənətin sehri" essəsində " tar çalanlar saysızdır, tarı "oxudanlar" isə tək-tükdür" qənaətinə gələn müəllif tarzənin qastrol səfərindən də söz açaraq onun qürbətdə yaşayan azərbaycanlılarla görüşlərini də qələmə alır. Tarzənin Türkiyədə çaldığı hər bir mahnının sehrinə düşən dinləyicilərdən biri də əslən azərbaycanlı olan yaşlı kişidir. Ramiz Quliyevin solo konserti bitdikdən sonra həmin kişi ona yaxınlaşıb əlindəki mizrabə baxaraq: "Vətəndən torpaq gətirmisənmi?" - soruşur. "Yox" cavabını eşidən həmin adam Ramiz Quliyevdən mizrabını ona bağışlamasını xahiş edir. "Öləndə, - deyir, - vəsiyyət edəcəm və mizrabı mənim gözlərimin üstünə qoysunlar".

Yazıcının mühacir həyatından götürülmüş "Səs qərıb olmur" hekayəsində vətən həsrətini çəkən bir müğənninin taleyindən söz açılır. Bu xanəndə məşhur muğam ustası Məşədi Məmməd Fərzəliyevdir. Azərbaycanda ad-san qazanmış xanəndə Məşədi Məmməd keçən əsrin 20-ci illərində Türkiyəyə gedir və bir daha vətənə qayıda bilmir. Ustad tarzən Əhsən Dadaşov Türkiyədə qastrol səfərində "Rast" çalarkən salonda əyləşmiş qoca bir kişi - Məşədi Məmməd Fərzəliyev vəcdə gələrək oxumağa başlayır. Müəllif bu səhnəni çox inandırıcı, təbii boyalarla təsvir edir: " Sanki sehrlı bir əl tamaşaçıları bir anda daşa döndərmişdi. Qocanın səsi ucalan zaman kim hansı vəziyyətdə idisə, elə o vəziyyətdə də qalmışdı.

Sahilini aşıb-daşan bu çayın qabağını heç kəs kəsmək istəməirdi. Əksinə, adamlar bu çayın axarına düşməyə, onun məcrasına qovuşmağa can atırdılar.

Tarzən yerdən qəfil ucalan bu səsdən diksindi, bir an tarın üstünə əydiyi başını qaldırdı. Salona baxdı. Lakin həyəcandan kimsəni görə bilmədi. Ancaq səs ona doğ-

ma gəldi. Bu səsi haradasa eşitmişdi. Harada? Yadına sala bilmirdi.

Tarzən çalır, qoca şövqlə oxuyurdu. Salonda bir dəniz sakitliyi vardı. Bir-birini qovan ləpələrin həzin pıçılıtsı, son nəğməsini oxuyan səməndər quşunun fəryadı! Səhnədə tarzən, salonda - qoca! Onlar bir-birini haraylayan, çağıran İsaq-Musaq quşlarına bənzəyirdilər. Sanki onlar bu qədim xalq əfsanəsinin içərisindən çıxaraq bir-birini tapmışdılar.

Qoca öz yanıqlı səsiylə ətrafa od salmışdı. O öz "Rast"ı ilə kəşməkeşli ömrünün tablosunu çəkirdi. Onun tablosu təbiətin min bir rəngindən süslənmişdi.

"Rast" bitib tükənmirdi. Qoca xanəndə qatarından ayrı düşmüş qərıb bir durnaya bənzəyirdi. Tənhalıq haqqında vida nəğməsi oxuyurdu. Onun səsi ağ bir göyərçinə dönmüşdü. Qanadlarını geniş açaraq uçur, uçurdu "

Etiraf edək ki, həyatda olan hər hansı bir şəxsiyyət haqqında bu cür hissiyyatla, peşəkarcasına yazmaq, həm bədii çaları, həm də sənədliliyi unutmaq, əksinə, bunları qovuşdurmaq hər yazara nəsib olmur.

Müəllifi bu cür sənədli hekayələr yazmağa sövq edən səbəbi aradım. Bu barədə xeyli düşündüm. Və bunun səbəbini yazıcının elə öz yazısında tapdım.

Mustafa müəllim yazır: "Hər axşam həsrət və intizarla yola saldıgım günəşi səhərlər Xəzərin aynasına boylanan gərəndə uzaq səfərdən sonra sahile yan alan nəhəng bir gemini xatırlayıram. İnsanlar da belədir, onlar da doğan və batan günəşə bənzəyirlər. Lakin hər doğulan işıq saça bilmədiyi kimi, hər dünyasını dəyişən də yenidən doğulmur. Ancaq elə tarixi şəxsiyyətlər var ki, illər keçsə belə, öz böyük əməlləri sayəsində yenidən doğulur, minnətdarlıq hissi ilə daim yad olunur". Müəllifin Hüseynqulu Sarabskiyə həsr etdiyi "Məcnunun Məcnunu" oçerk-essesindən götürdüyümüz bu sətirlər onun istək və məramını dəqiq əks etdirir.

Marəqlı cəhət burasındadır ki, yazıçı öz sənət qəhrəmanlarının həyatından bizə məlum olmayan, yaxud az bəlli olan mətləblərdən söz açır. Bunu biz müəllifin "Üreyimdə qalan sözlər", "İlk Azərbaycan rəqs ansamblı", "Xalq musiqisində müharibə ovqatı", "Muğamlarımızda "Bayat" gizlirləri", "O illərin nəğmələri", "Sarəng üreyinin səsi", "Bir şair bəstəkarın taleyi" və b. yazılarında aydın görürük.

Müəllif "Üreyimdə qalan sözlər" essəsini dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyliyə həsr etmişdir. Yeri gəlmişkən deyək ki, müəllifin Üzeyir bəyə, onun sənətinə sevgisi sonsuzdur. Təsadüfi deyildir ki, Mustafa

Çəmənli Üzeyir bəyin "Leyli və Məcnun" operasının 100 illiyi münasibətilə 2008-ci ildə "Leyli və Məcnun" - 100 il səhnədə" adlı sənədli bədii ensiklopediyasını çap etdirmişdir. "Üreyimdə qalan sözlər" essəsində isə müəllif Üzeyir bəyin həyatından - Sovet dövründə yazılıb çap edilməsi mümkün olmayan mətləblərdən, bəstəkarın ilk dəfə Azadlıq meydanında səslənən bugünkü himnindən, Cümhuriyyət dövründə - 25 aprel 1920-ci ildə "Azərbaycan" qəzetində

çap etdirdiyi "Surna" adlı felyetonundan bəhs edir, onun həyatının bizə məlum olmayan əzəlliklərindən söz açır.

Mustafa Çəmənlinin "Borc" adlı hekayəsi də Üzeyir Hacıbəylinin həyatından bəhs edir. Müharibə dövründə birinə borclu olan bir nəfər borcunu qaytarmaq üçün çox adama müraciət edib borc istəyir, ancaq heç kəs ona pul vermir. Təsadüfən müharibənin belə ağır günündə açıq pəncərədən musiqi səsinı eşidib ürəklənir, üzünü həmin evə tutur. Qapını açıb içəri girir. Pianonun arxasında Üzeyir bəyi görüb heyrlənir. "Mən: - Üzeyir bəy! - deyə qeyri-ixtiyari pıçıldadım. O, mehriban-casına gülümsədi, astaca: - Gəl, gəl! - dedi. Elə dedi ki, elə bil çoxdan məni gözləyirdi. Ancaq yeqin bildim ki, o mənı heç vaxt görməyib. Mən isə... Mən onu çox görmüşdüm, teatrda, icaslarda. Musiqisi mənim üreyimə köçmüşdü. - Bağışlayın. Sizə mane oldum, - dedim. O məni səslədi: - Oğlan, utanma, də görüm sənə nə lazımdır?

- Pul. Borc istəyirəm. - Özüm də istəmədən söz ağzımdan güllə kimi çıxdı.

- Evin baş tərəfinə keç, kitab dolabının üstündə vaza var, pul ordadır, götür, - dedi və çöndü, heç vaxt eşitmədiyim bir melodi-

yanı səsləndirməyə başladı. Gedib vazanın içindən pulu götürdüm".

"Borc" hekayəsi, həqiqətən də, Üzeyir bəyin çox böyük insani keyfiyyətlərini açıb göstərən bir hekayədir.

Müəllif ağır zəhmətin hesabına ərsəyə gətirdiyi bu kitabında muğam bilicilərindən olan, gözəl səsi ilə yaddaşlarda yaşayan Seyid Şuşinskini iyirmi il tarda müşayiət edən tarzən Kamil Əhmədovun həyat yolundan da söz açıb. Oçerkın adını isə "Oxuyan barmaqlar" qoyub. Həqiqətən də, Kamil müəllimin çaldığı hər bir muğam ürəkləri rıqqətə gətirirdi. Oçerkdə Kamil Əhmədovun musiqi texnikumuna gəlməsi, burda ilk dəfə Üzeyir Hacıbəyli ilə görüşməsi, bəstəkarın onu skripkaçı görmək istəməsi, onun tara bağlandığı üçün etirazı öz əksini tapmışdır. Tara olan məhəbbəti Kamili inadından döndərmir və o, Mirzə Mənsurun tar sinfinə qəbul olunur. Kamil Əhmədov not dərsini isə tarzən Əmrulla Məmmədbəylidən öyrənir.

Mustafa müəllim dəfələrlə Kamil Əhmədovla görüşmüş, onun "Segah"da "Təxtigah"-ına, "Bayatı-Kürd"də "Kürdü"sünə, "Bayatı-Qacar"da, "Zəmin-xarə"sinə, "Şah Xətai" şöbələrinə qulaq asmış, onun Seyid Şuşinski, Adil Gəray, Əmrulla Məmmədbəyli haqda xatirələrini dinləmişdi. Bütün bu görüşlərin nəticəsi olaraq onun haqqında çox dəyərli "Oxuyan barmaqlar" adlı esse-oçerkini yazmışdır.

"Bir adın ünvanı" oçerkində "Qatar" muğamının gözəl ifaçısı müğənni Cahan Talışinskayanın həyatından bəhs olunur. Adını, səsinı çox az adamın eşitdiyi bu qadın müğənnini bizə sevdirməyi bacarır. Cahan xanımın həyat yolu heç də asan olmamışdır. Bu xanım müğənni səsinə görə sevilirdisə, səsinə görə də başı bəlalər çəkir. Əfqanıstan şahı Əmənullah Bakıda qonaq olarkən onun şərəfinə konsert verilir. Cahan xanım da bu konsertdə oxuyur. Əmənullah şahın arvadı ona bir qızıl saat bağışlayır. Repressiyanın tüğyan etdiyi vaxtda Cahan Talışinskayanı səhəri gün HKVD-yə çağırırlar və çox keçmir ki, o, Qazaxistana sürgün edilir. Müğənni sürgün həyatını başa vurub əvvəl Tiflisə, daha sonra Bakıya qayıdır. Müəllif bu müğənninin "Leyli və Məcnun"da Leyli, "Əsli və Kərəm"də Əsli, "Aşıq Qərıb"də Şahsənəm rollarında oynamağından, əzəbkəş aktrisanın yenidən Daşkəndə sürgün edilməsindən yazır. Cahan xanım yalnız Stalinin ölümündən sonra bəraət qazanıb vətənə qayıdır.

Mustafa Çəmənli bir faktı da oxucunun nəzərinə çatdırır. Mehdi Hüseynin "Yeraltı çaylar dənizə axır" əsərinin prototipinin Cahan xanım olduğunu deyir.

Bəlkə də, bu qeyri-adi səs tembrinə sahib olan bu qadın sürgün həyatı keçirməsəydi Şövkət Ələkbərova, Sara Qədimova, Tükəzban İsmayılova və başqaları kimi məşhurlaşar, fəxri adlar da ala bilər və

yaddaşlarda yaşayardı.

Etiraf edim ki, Mustafa Çəmənlinin "Sənət hekayələri" kitabının məziyyətlərini bir məqaləyə sığışdırmaq çətinidir. Bu kitab ayrıca bir tədqiqat əsərinin, monoqrafiyanın mövzusudur. Çünki "Sənət hekayələri" kitabı öz mövzu əhatəsinə, yazılış tərzinə, tutumuna, tərtibinə görə əslində bədii bir ensiklopediyadır. Bu kitabda kimlər yoxdur, kimlərin adı xatırlanmayıb. Molla Pənah Vaqifdən, Aşıq Valehdən, Qasım bəy Zakirdən, Xan qızı Natəvandan, Üzeyir bəy Hacıbəylidən, Müslüm Maqomayevdən, Bülbüldən, Əhməd Bakıxanovdan, Qılman Salahovdan, Cəfər Cəbbarlıdan, Səməd Vurğundan, Mirkazım Aslanlıdan, Novruzlu İsgəndərdən, Süleyman Ələsgərovdan, Firidun Şuşinskidən, Qulam Məmmədlidən, Xosrov Fərəcovdan, Qafar Nəməzəliyevdən, Zöhrab Abdullayevdən, ilk rəqs ansamblından və bu ansamblın mahını və rəqs ansamblına çevrilməsi tarixindən, ayrı-ayrı rəqqas və rəqqasələrindən, Aşqabad Azərbaycan teatrından bəhs edən bu kitabda Hüseynqulu Sarabski, Əhməd bəy Ağdamski, Əli Zülalov, Xan Şuşinski, Cahan Talışinskaya, Yavər Kələntərli, İsmayıl Eloğlu, Sona Mustafayeva-Bağırova, Şirzad Hüseynov, Xanlar Haqverdiyev, Səməd Səmədov, Hacıbala Hüseynov, Adil Gəray, Şövkət Ələkbərova, Sara Qədimova, Simuzər Hətəmova, Bیکə Səmədzadə, Kamil Əhmədov, Simuzər Hətəməva, Əbülfət Əliyev, Yaqub Məmmədov, Gülağa Məmmədov, Həbil Əliyev, Əlibaba Məmmədov, Elman Bədəlov, Mürşüd Məmmədov, Ramiz Hacıyev, Xələddin Xəlilov, Arif Babayev, Qədir Rüstəmov, Süleyman Abdullayev, Cənəli Əkbərov, Səxavət Məmmədov, Məsum İbrahimov və Nəzakət Teymurova haqqında yazılan oçerk və essələrini xatırlamaq kifayətdir ki, incəsənətimizin böyük mənzərəsinı seyr edək, onlarla baş-başə qalaq.

Bəli, yazıçı ömrünün otuz beş ili bu kitabda cəmləşib. Gördüyüyü kimi, 568 səhifəlik "Sənət hekayələri"ndə mədəniyyətimizin, incəsənətimizin böyük bir dövrü öz əksini tapıb. Kitabda toplanmış hekayə və essələr çox incə zövqlə qruplaşdırılıb. Müəllif hətta ehtiyac bildiyi bəzi oçerk və hekayələrinin yaranması, radioda nə vaxt, hansı saatda səslənməsi, hansı qəzet və jurnalda çap olunması barədə çox yığcam, amma yaddaqalan xatirələr də yazıbdır. Hətta əsərə əyanilik, sənədlilik ovqatı qatan şəkillərin yerləşdirilməsində belə yenilik hiss olunur. Burada yazıçı-publisist Mustafa Çəmənlinin həm də naşirlik istedadı da diqqəti cəlb edir

"Sənət hekayələri" kitabı bütövlükdə mənə ayrı-ayrı fəsillərə bölünmüş böyük bir romanı xatırlatdı. Əminəm ki, bu sənət romanının dəyəri zaman keçdikcə birə on qat artacaqdır.

Mənzər Niyarlı (Hüseynli)